

Shah Bin Shoja' Kermani and the Intertextuality of Sufism

Mohsen Pour Mokhtar¹, Fatemeh Alirezaei Deh Raeis²

1. Introduction

Abu al-Fawaris Shah Bin Shoja' Kermani stands as a prominent figure within the Sufi tradition, whose conduct and sayings have consistently served as a model and guide for Sufi adherents throughout its history. The key attributes of Shah Bin Shoja' Kermani's persona encompass wisdom, generosity, and Sufism. None of the books and treatises attributed to Shah B. Shoja' Kermani in ancient sources have survived. The extant works comprise approximately eighty sayings, which are dispersed across various Sufi texts. Shah B. Shoja' Kermani passed away in 288 AH.

An examination of ancient Sufi literature reveals that classical authors esteemed Shah B. Shoja' Kermani as a prominent elder within Sufism, recognizing his elevated spiritual standing and notable sayings and works. However, contemporary evaluations show a lack of evidence regarding his significant impact on the Sufi tradition. This research aims to address the question: Should Shah B. Shoja' Kermani truly be regarded as one of the foremost and most influential sheiks of early Sufism?

2. Literature Review

Although a few articles and books have discussed the circumstances and sayings of Shah B. Shoja' Kermani, no comprehensive study has been conducted on the current research topic: the influence of Shah B. Shoja' Kermani on Sufism.

3. Discussion

- The outstanding personality of Shah B. Shoja' Kermani in the ancient Sufism texts:


Shah B. Shoja' Kermani is regarded as a prominent figure and pioneer in Iranian wisdom and mysticism. His life and sayings are referenced in the majority of significant Sufi texts, where authors have accorded him various titles.

- Shah B. Shoja' Kermani's relationship with the elders of Sufism in the third century:


The famous Sufism scholars and elders in the third century can be considered the most prominent figures of Sufism, whose actions and sayings have played the most important role in the formation of this school.

Shah B. Shoja' Kermani engaged in meetings, fostered friendships, and corresponded with the eminent sages and Sufi practitioners of his era. The most notable figures in Sufism with whom Shah B. Shoja' Kermani was associated include the following individuals:


1-Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Rafsanjan, Iran; email of the corresponding author: m.poormokhtar@gmail.com

 ORCID:0009-0005-2790-4776

2-MA in Persian Language and Literature, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Rafsanjan, Iran; email: fatemehalirezaeidehraeis@gmail.com

 ORCID: 0009-0001-1948-7846

 10.48308/hlit.2025.236695.1330

 Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Abū Turāb Nakhshabi, Abu Obeid Busri, Abu Hafs al Haddād Neishāburi, Yahya ibn Mu'adh al-Razi, Abu Jaafar Hamdan

- Abu Uthman al-Hiri, the extraordinary student of the Shah B. Shoja' Kermani:

Most of the remaining information about Shah B. Shoja' Kermani's life and sayings has been preserved and transmitted through Abu Uthman al-Hiri who had a book or notebook in which he wrote the sayings of the Shah B. Shoja' Kermani.

- The attribution of Shah B. Shoja' Kermani's words to other Sufis:

Among the eighty quotes left by Shah B. Shoja' Kermani, twelve of them have been attributed to other mystics: Eight sayings in the name of Dhul-Nun Masri, one saying in the name of Bāyazīd Basfāmī, two sayings in the name of Abu Uthman al-Hiri Neishāburi, and one saying in the name of Abū Sa'īd Abū'l-Khayr. In a separate article, the author discussed the main speaker of these twelve sayings and considered their attribution to Shah B. Shoja' Kermani preferable.

- Anecdotes about Shah B. Shoja' Kermani in Sufi literature:

Several anecdotes from Shah B. Shoja' Kermani's life have been repeatedly quoted in Sufism sources and sometimes used as examples and models of their subject. The most important of these anecdotes is that of Shah B. Shoja' Kermani's dream in which he saw God. The other is the story of the Shah B. Shoja' Kermani's repentance and his entry into the spiritual path.

- Shah B. Shoja' Kermani in Persian literature:

Attar speaks in the *Museebat Nama* about those who have made great efforts on the path of perfection and then mentions the names of 18 imams, mystics, and ascetics as examples, including Shah B. Shoja' Kermani. Attar has composed a poem of the same story in the *Museebat Nama* by omitting Shah B. Shoja' Kermani's name. It seems that Saadi and Hafez also mentioned the words of Shah B. Shoja' Kermani in their poems, which are mentioned in the entry of the poems' article. Abdul Rahman Jami has composed the story of Shah's dream into poetry.

- Equating and identification with Shah B. Shoja' Kermani:

In the past ages, the spiritual status of Shah B. Shoja' Kermani was very high in the eyes of the people, this has been especially evident in Kerman and its neighboring areas. In this regard, stories have been narrated, one of the remaining examples of which is related to Sheikh Murshid Kazerooni. This story states that according to the narrators, Sheikh Murshid Kazerooni is the counterpart of Shah Shuja' Kermani.

Based on some evidence, it seems that Shah Shoja' Mozaffari also saw similarities between himself and Shah Shuja' Kermani due to the similarity of his name and nickname, as well as other similarities with Shah B. Shoja' Kermani, which made him, and his friends consider him the second version of Shah B. Shoja' Kermani.

- Pilgrimage to the Shah's Tomb:

From the existing narrations, it is clear that the tomb of Shah B. Shoja' Kermani has been a place of interest for Sufism enthusiasts since ancient times. In ancient historical texts, there are indications that pilgrims came from the farthest places to visit his tomb.

- Shah B. Shoja' Kermani, the founder of Sufism in Kerman region:

Shah B. Shoja' Kermani and his peers are among the founders of Sufism in the Islamic world and Iran. with

stronger reason, Shah B. Shoja' Kermani should be considered the founder of Sufism in the vast region of Kerman.

Keywords: Shah Bin Shoja' Kermani, Sufism, intertextuality, Abu Uthman al-Hiri, mysticism

دین‌شناسانه تاریخ ادبیات

دوره ۱۷، شماره ۲، (پیاپی ۸۸ / ۲) پاییز و زمستان ۱۴۰۳

مقاله علمی - پژوهشی

صفحه ۳۶ تا ۵۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۴

شاه شجاع کرمانی و متن پنهان تصوف^۱

محسن پورمختار^۲، فاطمه علیرضایی ده‌رئسی^۳

چکیده

شاه شجاع کرمانی (د. ۸۸۲ هـ) از جمله پیشگامان جریان تصوف در جهان اسلام و ایران است. مروری بر متون اصیل تصوف نشانگر تجلیل فوق‌العاده نویسندگان این متون از شخص و شخصیت شاه کرمانی است. اما امروزه در بحث‌های مربوط به تاریخ تصوف نام او کمتر تکرار می‌شود. به نظر می‌رسد میزان اهمیت و تأثیر شاه شجاع در فرهنگ صوفیانه اسلامی و ایرانی به مراتب بیش از آن چیزی بوده است که منابع تصوف پژوهی متأخر نشان می‌دهند. تحقیق حاضر به دنبال پاسخ به این مسئله است که تأثیر شاه کرمانی در تصوف از چه راه‌هایی قابل پی‌گیری است. در این زمینه به ۹ مورد که نشانه‌هایی از تأثیر و اهمیت خاص شاه شجاع کرمانی را نشان می‌دهند پرداخته شده است: ۱. تجلیل فوق‌العاده قدمای صوفیه از شاه کرمانی ۲. یاران و مصاحبان برجسته او ۳. شاگرد فوق‌العاده مؤثر او ۴. سخنانی از او که به دیگران منسوب شده ۵. یادکرد او در متون ادب فارسی ۶. حکایات منقول از او در ادب صوفیه ۷. همانندسازی با شخصیت شاه کرمانی ۸. زیارت مزار شاه کرمانی ۹. شاه کرمانی به عنوان پایه‌گذار تصوف در اقلیم کرمان. غالب موارد یاد شده نشانگر تأثیرگذاری ناآشکار و پوشیده شاه کرمانی بر تصوف است.

کلیدواژه‌ها: شاه شجاع کرمانی، تصوف، متن پنهان، ابوعثمان حیری، اقوال منتسب، جوانمردی، فتوت

۱- این مقاله برگرفته از تحقیقی درباره شاه شجاع کرمانی است که در قالب کتابی با عنوان خزانه حکمت منتشر خواهد شد.

m.poormokhtar@gmail.com

ORCID:0009-0005-2790-4776

fatemehalirezaeidehraeis@gmail.com

ORCID: 0009-0001-1948-7846

10.48308/hlit.2025.236695.1330

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

۱. بیان مسئله و نظریه

مروری بر منابع کهن تصوف نشان می‌دهد که قدمای مؤلفان متون تصوف، ابوالفوارس شاه بن شجاع کرمانی را از جمله بزرگترین مشایخ طریق می‌شناخته و او را صاحب مقامات عالی معنوی و سخنان مشهور و آثار معروف می‌دانسته‌اند. اما امروزه از آثار شاه کرمانی جز اقوالی پراکنده و حکایاتی معدود در متون صوفیانه نشانی نیست و اگر به یک مرور سطحی به این آثار اکتفا شود، نشانی از تأثیر گسترده او بر جریان تصوف به نظر نمی‌آید و چه بسا تجلیل فوق‌العاده قدمای قوم از او که گاه او را در ردیف چند شخصیت برجسته تصوف قرن سوم می‌نشانند، باعث تعجب خواهد بود. مسأله تحقیق حاضر این است که: یادکرد توأم با تجلیل فوق‌العاده‌ای که در متون کهن صوفیه نسبت به شاه کرمانی مشاهده می‌شود را چگونه باید توجیه کرد؟ آیا واقعاً شاه کرمانی را باید از بزرگترین مشایخ کهن تصوف محسوب کرد؟

بنا بر آنچه ذیلاً خواهد آمد آنهمه تجلیل و تعظیم قدمای قوم از شاه شجاع کرمانی بی‌دلیل نیست و تأثیر شاه کرمانی را باید از منظری دیگر تبیین و تحلیل کرد. جست‌وجو و دقت در میراث تصوف، پژوهشگر را به این حقیقت رهنمون می‌شود که اگر چه با از دست رفتن عمده آثار مکتوب و نیز منقولات شاه کرمانی در طی زمان، حجم سخنان و احوال مذکور از او در متون صوفیانه چندان چشمگیر نیست، تأثیر عمده او در جریان تصوف از راه‌هایی که چندان آشکار نیستند، قابل بررسی است. نتایج پژوهش در این زمینه که در مقاله حاضر تحلیل شده است، نشان می‌دهد که تأثیر گسترده شاه کرمانی در تصوف را باید از نوع تأثیر غیر آشکار محسوب کرد و شخصیت، اقوال و تعالیم شاه شجاع کرمانی در تصوف را بخشی از متن پنهان^۳ تصوف دانست.

۲. پیشینه پژوهش

درباره احوال و اقوال شاه کرمانی دو سه مقاله و کتاب نوشته شده است از جمله مقاله زندگی آثار و سخنان شاه بن شجاع کرمانی از جهانگرد (۱۳۸۹) و کتاب شاه شجاع کرمانی نوشته پورمختار (۱۳۹۷). اما درباره موضوع تحقیق حاضر یعنی تأثیرات شاه کرمانی بر تصوف تحقیقی به نظر نرسید.

۳. مقدمه

ابوالفوارس شاه بن شجاع کرمانی (د. ۲۸۸ هـ) از آن دسته از مشاهیر تصوف است که رفتار و گفتار آنها در طول تاریخ تصوف همواره سرمشق و راهنمای اهل طریق بوده است. شاه کرمانی حکیمی زاهد است و دانشمند دینی اهل فتوت و عارفی که گاه به مرزهای اهل ملامت هم نزدیک می‌شود. شاه بن شجاع در دوره‌های آغازین پیدایش جریان تصوف زندگی می‌کرده و به همراه تنی چند از زاهدان و جوانمردان و صوفیان هم‌نسل خویش از پایه‌گذاران اندیشه‌های بنیادین این جریان فراگیر، محسوب می‌شود.

از کتاب‌ها و رساله‌های شاه که در منابع کهن به او منتسب شده چیزی در دست نیست. آنچه از او باقی مانده حدود هفتاد سخن است که از گفتارها، تفسیرها، کتاب‌ها و نامه‌های او جدا شده و در آثار صوفیانه به طور پراکنده نقل شده‌اند. مشهورترین اثر شاه کتابی بوده است با نام *مرآة الحكماء*.

تاریخ دقیق درگذشت شاه شجاع کرمانی سال ۲۸۸ هـ است. آرامگاه شاه در روستای نصرآباد در غرب سیرجان در جنب مزار

خواجه علی حسن سیرجانی قرار دارد.

۴. بحث

۴-۱. شخصیت برجسته شاه کرمانی در متون کهن تصوف

شاه بن شجاع کرمانی از بزرگان و پیشگامان حکمت و عرفان ایرانی است. احوال و اقوال او در غالب کتاب‌های مهم تصوف آمده و نویسندگان آن آثار ارجمند، القاب و عناوینی برای او ذکر کرده‌اند که نشانگر اهمیت ویژه اوست:

• ابوعبد الرحمن سلمی نیشابوری (م. ۴۱۲ هـ) شاه کرمانی را از بزرگ‌ترین جوانمردان و عالمان قوم دانسته است: «کان من أجله الفتيان وعلماء هذه الطبقة.» (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۹۲).

• ابونعیم اصفهانی (م. ۴۳۰ هـ) در کتاب عظیم خویش حلیه الأولیاء و طبقات الأصفیاء او را پاک از غرض‌ها و خواهش‌های دنیایی و برکنار از عوارض زندگی خوانده، کسی که با وجود نسبت شاهزادگی مردانه پای در راه سلوک نهاد و با ترک دنیا سبکبار شد و از دیگران سبقت گرفت و نهایتاً شوقی را که در دلش پدید آمده بود با وصال حق تحقق بخشید: «تعری من الأغراض تحرراً من الأغراض، کان من أبناء الملوك وتشمّر للسلوك، تخفّف للإستباق متحققاً بالإشتیاق» (اصفهانی، بی تا: ۱۰/۲۳۷).

ابونعیم همچنین در ضمن حکایتی که به عنوان کرامتی برای سهل بن عبدالله تستری آورده، از قول یکی از یاران سهل بن عبدالله، شاه کرمانی را از ابدال^۴ شمرده است: «کان من الأبدال» (همان: ۱۰/۲۳۸).

سهل بن عبدالله تستری از بزرگ‌ترین عارفان تاریخ ایران و اسلام است و احتمالاً با شاه کرمانی هم دوستی داشته است. این حکایت، نشانی از روابط دوستانه سهل بن عبدالله و شاه کرمانی دارد و بیانگر اهمیت و شهرت شاه در سرزمین‌های دور از کرمان است.

• امام زین الإسلام عبدالکریم بن هوازن قشیری (م. ۴۶۵ هـ) در کتاب ارجمند رساله قشیریه، شاه کرمانی را دارای شأن و مقام بزرگ دانسته: «...کبیر الشأن.» (قشیری، ۱۹۸۹: ۸۲).

• خواجه علی حسن سیرجانی (م. حدود ۴۷۰ هـ) در آغاز باب معرفه تاریخ المشایخ کتاب خود که به معرفی ۷۸ تن از بزرگان صوفیه بر حسب مناطق جغرافیایی محل زندگی‌شان اختصاص داده است، گروهی را با نام «أحداً من الأوتاد» ممتاز کرده و در ابتدای این باب معرفی کرده است. (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱۶) خواجه در این بخش هفت تن از مشایخ برجسته تصوف را که صرف نظر از منطقه و مکان زندگی، برتر از دیگران می‌دانسته به این ترتیب معرفی کرده است: ابوتراب نخشی، بایزید بسطامی، شاه بن شجاع کرمانی، علی بن سهل اصفهانی، سهل بن عبدالله تستری، ابراهیم خوّاص و ابوعبد الله مغربی^۵.

خواجه در ابتدای معرفی شاه از او با عنوان گنجینه حکمت و ستوده حکیمان یاد کرده و او را از جمله واصلان به حقیقت دانسته، کسی که وجود و آثارش سراپا گواه این وصول است. «خزانة الحکمة وممدوح أهله... کان أحد المتحققین فی شأنه له دلائل وبراهین.» (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱۶)

• علی بن عثمان هجویری (م. حدود ۴۷۰ هـ) در کتاب کشف المحجوب در وصف او نوشته: «شاه شیوخ و تغیر از روزگار او منسوخ... اندر زمانه خود یگانه بود.» (هجویری، ۱۳۸۳: ۲۱۱).

• خواجه عبدالله انصاری هروی (م. ۴۸۱ هـ) در کتاب طبقات الصوفیه در باب شاه آورده: «شاه شجاع سید بوده. خواجه یحیی عمّار^۶ گفتی ویرا که: شاه شاهی بود و وی امام^۷ بوده» (انصاری هروی، ۱۳۸۶: ۲۹۰)

خواجه عبدالله در همان کتاب با نقل سخنی از مؤمل جصاص شیرازی^۸، شاه کرمانی را در ردیف بزرگ‌ترین مشایخ تصوف

یعنی جنید بغدادی، ابوحفص حدّاد و بایزید بسطامی قرار می‌دهد:

«وقال المؤمل الجصاص الشیرازی: أعطی الجنید الحکمة وأعطی شاه الکرمانی الوجود و أعطی أبو حفص الأخلاق و أعطی أبو یزید البسطامی الهیمن» (انصاری، ۱۳۸۶: ۲۱۰) مؤمل جصاص شیرازی گفت: به جنید حکمت و به شاه کرمانی وجود و به ابوحفص حدّاد اخلاق و به بایزید بسطامی شیفتگی داده شده بود.

• روزبهان بقلی شیرازی (م. ۶۰۶ هـ) در کتاب شرح شطحیات (۱۹۷۸) از شاه کرمانی این‌گونه یاد کرده است: «صاحب زمان بتوحید، خداوند کتاب نور و مُصنّف خزانه الحکمة و صندوق المعرفة و ممدوح الصوفیة» (بقلی، ۱۹۸۱: ۳۵) همو در جای دیگر از شاه با عنوان «خواجه حکمت» نام برده است. (همان: ۱۵۶)

• فرید الدین عطار نیشابوری (م. ۶۲۷ هـ) در تذکرة الأولیاء این صفات را برای شاه بن شجاع کرمانی آورده است: «آن تیز چشم بصیرت، آن شهباز صورت و سیرت، آن صدیق معرفت، آن مخلص بی‌صفت، آن نور چراغ روحانی، شاه شجاع کرمانی، رضی الله عنه. بزرگ عهد بود و محتشم روزگار و از عیاران طریقت و حقیقت بود...» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۳۸۷)

• عطار همچنین در مصیبت‌نامه از شاه کرمانی در ردیف بزرگانی چون امام جعفر صادق، حسن بصری، معروف کرخی، سهل بن عبدالله تستری و ابوالحسن نوری نام برده و ایشان را از جمله کاملان و بهترین خلایق جهان دانسته که به سبب بندگی خداوند به مرتبه سلطانی رسیدند. (عطار نیشابوری، ۱۳۸۶: ۳۹۲)

۴-۲. ارتباط شاه شجاع با بزرگان صوفیه و جوانمردان قرن سوم

مشاهیر و مشایخ تصوّف در قرن سوم را می‌توان برجسته‌ترین چهره‌های تصوّف دانست که احوال و اقوال آنها در شکل‌گیری این مکتب مهم‌ترین نقش را ایفا کرده است. این شخصیت‌ها غالباً با یکدیگر ارتباط داشتند و به ملاقات هم می‌رفتند و با یکدیگر نامه‌نگاری می‌کردند.

شاه کرمانی نیز همچون اقران خویش با بزرگان حکما و فقیهان و صوفیه زمان خود ملاقات و مصاحبت و دوستی و نامه‌نگاری داشته است. آنچه از زندگی و آثار او برای ما باقی مانده است این معنا را تایید می‌کند. عطار در آغاز شرح حال شاه می‌گوید: «بسیار مشایخ را دیده بود» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۳۸۷) سلمی در طبقات الصوفیه از مصاحبت شاه با ابوتراب نخشی و ابوعبدالله بن ذراع و ابو عبید بسری یاد کرده و از حضور او در نیشابور و ملاقاتش با ابوحفص حدّاد نیز خبر داده است. (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۹۲) همچنین از ملاقات و ارتباط کتبی شاه با ابوحفص حدّاد و یحیی بن معاذ رازی و ابوجعفر بن حمدان گزارش‌هایی باقی مانده است. ارتباط شاه با بسیاری از مشایخ شرق و حوزه خراسان از قبیل بایزید بسطامی، احمد بن خضرویه، حمدون قصار، و ... و نیز بعضی از مشایخ حوزه عراق از قبیل سهل بن عبدالله را هم به موجب قرائنی که از روایات کهن به دست می‌آید باید طبیعی و محقق دانست. در ذیل مهم‌ترین چهره‌های تصوّف که شاه کرمانی با آنها مرتبط بوده است ذکر می‌شوند:

۴-۲-۱. ابوتراب نخشی

ابوتراب نخشی را شاید بتوان به عنوان استاد و مربی شاه شجاع شناخت. ابوتراب عسکر بن حُصین نخشی یا نسفی از بزرگان مشایخ خراسان و از منطقه نخشب یا نسف و از علما و بزرگان قوم و سرآمدان اهل توکل و فتوت بود. خواجه علی بن حسن سیرجانی در کتاب البیاض و السواد او را با عنوان «أرض التوکل و سماء أهله» در رأس طبقه ویژه آحاد من الأوتاد نشانده است. (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱۵) ابوتراب نخشی را شاگرد حاتم أصم و حاتم را شاگرد شقیق بلخی و شقیق را شاگرد ابراهیم ادهم

دانسته‌اند. بنابر این سلسله مشایخ شاه کرمانی با ۲ واسطه به ابراهیم ادهم می‌رسد که از نخستین پیشگامان زهد و تصوف در جهان اسلام محسوب می‌شود. ابوتراب استاد احمد خضرویه بوده (گرامیش، ۱۴۰۱: ۱۰۴) و به همراه شاگرد خویش با بایزید بسطامی ملاقات کرده (قشیری، ۱۹۸۹: ۴۶۴). ابوتراب نخشی در سال ۲۴۵ هـ در بادیه بصره درگذشت.

۴-۲-۲. ابو عبید بُسری

ابو عبید بُسری که از او به عنوان یکی از مصاحبان شاه کرمانی یاد شده (سُلَمی، ۱۹۶۹: ۱۹۲) از یاران ابوتراب نخشی و از قدمای مشایخ است. قشیری از قول ابن جلاء نقل می‌کند که ششصد شیخ را ملاقات کردم و مثل این چهار نفر نیافتیم: ذوالنون مصری، پدرم، ابوتراب نخشی و ابو عبید بُسری. (قشیری، ۱۹۸۹: ۸۲)

۴-۲-۳. ابو حفص حدّاد نیشابوری

عمر بن سلمه، ابو حفص نیشابوری از جوانمردان و پیشاهنگان مکتب ملامتیان نیشابور است. هجویری او را «شیخ المشایخ خراسان و نادره کلّ جهان» خوانده (هجویری، ۱۳۸۳: ۱۸۸) و خواجه سیرجانی او را از قوی‌ترین مشایخ از نظر حال و وجد دانسته است. (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱۵) خواجه عبدالله گوید: «وی استاد نیشابورین بود، یگانه جهان.» (انصاری، ۱۳۸۶: ۲۱۰) بعضی از بزرگان مناطق دور و نزدیک نیشابور با ابو حفص مکاتبه داشتند یا به دیدن او می‌آمدند. از این جمله احمد خضرویه از بزرگان جوانمردان و شاگرد ابوتراب نخشی است که به زیارت ابو حفص آمد و مورد تجلیل او قرار گرفت (سُلَمی، ۱۹۶۹: ۱۰۴) شاه کرمانی با این حلقه یاران ابو حفص چه مستقیم و چه از طریق مسافرت خودش به نیشابور یا از طریق افرادی که برای دیدار او راهی کرمان می‌شدند و یا از طریق نامه‌نگاری در ارتباط بوده است.

مهم‌ترین گزارشی که از ارتباط ابو حفص حدّاد و شاه کرمانی داده‌اند مربوط به ملاقات آن دو در نیشابور است. شاه به عزم دیدار ابو حفص به نیشابور آمد و بوعثمان حیری هم که شاگرد شاه بود او را در این سفر همراهی می‌کرد. خواجه انصاری این ملاقات را اینگونه روایت کرده است:

روزی با حفص نشستیم بود در نیشابور، شاه شجاع بر سر وی باز ایستاد با قبا. با حفص باز نگریست. او را دید با قبا، گفت به خدای که تو شاهی؟ گفت من شاهم. در آن سؤال به جای آورد که شاه اید. دانست که آن سؤال جز از او نداند کرد. گفت با قبا؟! شاه گفت: وَجَدْنَا فِي الْقَبَا مَا طَلَبْنَا فِي الْعَبَا. در قبا یافتیم آنچه در عبا بنه یافتیم. (انصاری ۱۳۸۶: ۲۹۰)

در بیشتر متون صوفیانه این جمله سخن ابو حفص دانسته شده است. در بیاض و سواد آمده که شاه بر ابو حفص وارد شد و بر زبَر سر او ایستاد. ابو حفص بدو نگریست و گفت: آنچه در عبا می‌جستیم در قبا یافتیم^۱ (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱۵). آنچه از این جمله حاصل می‌شود - خواه سخن شاه باشد خواه سخن ابو حفص - از یکسو شگفتی و شادمانگی ابو حفص است از اینکه معنویت حقیقی را در قبا - لباس بزرگ‌زادگان و جنگاوران - می‌دیده، نه در عبا که لباس صوفیان و زاهدان می‌بوده و دیگر بی‌اعتنایی شاه به ظواهر و رسوم است.

ما نمی‌دانیم شاه چه مدت در نیشابور مانده است و در آنجا با چه افرادی غیر از ابو حفص مصاحبت داشته اما می‌دانیم که بین آن دو، ارتباط از طریق نامه‌نگاری هم برقرار بوده است. (← سراج، ۱۹۱۴: ۲۳۸؛ سُلَمی، ۱۳۷۲: ۲/۴۰۷) ابو حفص حدّاد نیشابوری در سال ۲۶۴ هـ درگذشت.

۴-۲-۴. یحیی بن معاذ رازی

ابو زکریّا یحیی بن معاذ رازی از مشایخ برجسته تصوف و واعظان مشهور قوم است. خواجه سیرجانی در البیاض و السواد او را

دفتر و باغ حکمت خوانده است (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۲۳). بلاغت فوق العاده و قدرت سخنوری یحیی زبانه اهل تصوف بود و سخنان بسیاری از او در لابلاي متون صوفیانه باقی مانده است. شاه کرمانی و یحیی بن معاذ رازی در برخی از مسائل سلوک معنوی با هم اختلاف داشته‌اند. از آن جمله موضوع فقر و غنا است. اینکه برای سالک راه حق، فقر و تنگدستی شایسته‌تر است یا غنا و ثروت، از مباحثی است که قبل از روزگار شاه و یحیی وجود داشته و پس از آنها هم ادامه یافته است. این موضوع یکی از زیباترین جلوه‌های ادبی خود را در گلستان سعدی و در حکایت «جدال سعدی با مدعی در بیان توانگری و درویشی» یافته است.^{۱۲} در بعضی متون صوفیه از رساله‌ای که یحیی در ترجیح غنا بر فقر نوشته و از ردیه شاه بر آن یاد شده است. خواجه عبدالله انصاری در این باره می‌نویسد:

«ویرا کتاب است، ردّ بر یحیی معاذ رازی، بر فضل غنا بر فقر که یحیی کرده است وی جواب باز داده است و فقر را بر غنا فضل نهاده، چنانکه خود هست» (انصاری هروی، ۱۳۸۶: ۲۸۹) انصاری سپس در تایید نظر شاه در ترجیح فقر بر غنا می‌گوید در فضل درویشی بر توانگری همین بس که پیامبر اسلام فقر را برگزید^{۱۳} نه توانگری را.

از دیگر موارد اختلاف بین شاه و یحیی مسئله خوف و رجاء است. چنانکه در ضمن بحث از ابوعثمان حیری خواهیم دید، شاه کرمانی مدت‌ها او را به این دلیل که شاگردی یحیی کرده بود و مقام یحیی رجاء بود، به شاگردی نمی‌پذیرفت و به او می‌گفت: «طبع تو رجا پرورده است و صحبت با یحیی کرده‌ای و وی را مقام رجاست. کسی که مشرب رجا یافت از وی سپردن طریق نیاید از آنچه به رجا تقلید کردن کاهلی بار آرد.» (هجویری، ۱۳۸۳: ۲۰۴) ابوعثمان در ذکر خاطرات خویش، از شاه با صفت غیور یاد می‌کند: «بسیار تضرع کردم و زاری نمودم و بیست روز بر درگاه وی مداومت کردم تا مرا بار داد و اندر پذیرفت و مدتی اندر صحبت وی بماندم. و وی مردی غیور بود.» (همان) هجویری نیز از شاه کرمانی به عنوان کسی که مقام او غیرت بوده یاد می‌کند: «خدای عزوجل مر بوعثمان را به سه پیر از سه مقام بگذاشت، مقام رجا به صحبت یحیی و مقام غیرت به صحبت شاه و مقام شفقت به صحبت بوحفص» (همان)

ظاهراً شاه کرمانی از اینکه اسرار الهی را به کسانی بگوید که به زعم او جز حق چیز دیگری (نفس و خواهش‌های آن) را نیز در دل می‌داشتند، غیرت می‌ورزید و این معنی غیور بودن اوست. حکایتی که أبو الفرج بن جوزی (م. ۵۹۷ هـ) در کتاب *القصاص والمذکرین* از حضور یحیی بن معاذ رازی در سیرجان و رفتار شگفتی‌آور یک بانوی سیرجانی با وی ذکر کرده است، حاکی از همین نوع نگاه غیورانه است. ابن جوزی پس از ذکر اسامی سلسله راویان خبر خود، ابتدا از حضور یحیی بن معاذ در شیراز و نفوذ کلام فوق العاده او در شیراز یاد می‌کند و اینکه در پایان اقامتش در شیراز هفتاد هزار دینار از اهل آن ولایت گرفت. سپس از حضور یحیی در سیرجان خبر می‌دهد. از سیاق روایت ابن جوزی می‌توان استنباط کرد که یحیی بن معاذ از مرکز پارس (شیراز) به مرکز کرمان (سیرجان) آمده بوده و قصد مرکز خراسان (نیشابور) را داشته است:

وَدَخَلَ يَحْيَى بْنُ مَعَاذٍ الشَّيْرَجَانَ. فَأَخَذَ يَتَكَلَّمُ عَلَى النَّاسِ فِي عِلْمِ الْأَسْرَارِ. فَأَتَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ نَسَائِهَا. فَقَالَتْ: كَمْ تُرِيدُ أَنْ تَأْخُذَ مِنْ هَذِهِ الْبَلَدَةِ؟ قَالَ: ثَلَاثِينَ أَلْفًا أَصْرَفُهَا فِي دِينِ عَلِيِّ بْنِ خُرَّاسَانَ. فَقَالَتْ: لَكَ ذَلِكَ عَلِيٌّ عَلِيٌّ أَنْ تَأْخُذَ وَتَخْرُجَ مِنْ سَاعَتِكَ. فَرَضِي بِهِ، وَحَمَلْتَهُ إِلَيْهِ وَخَرَجَ مِنْ عَدِّ. فَعَوَّتْ بِتِلْكَ الْمَرْأَةِ فِيمَا فَعَلْتَ، فَقَالَتْ: لِأَنَّكَ كَانِ يَظْهَرُ أَسْرَارَ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ لِلسُّوقَةِ وَالْعَامَّةِ فَعَرَّتْ عَلَيَّ ذَلِكَ. (ابن جوزی، ۱۴۰۳: ۳۳۸-۳۳۹)

یحیی بن معاذ وارد سیرجان شد. و با مردمان در علوم اسرار سخن گفتن گرفت. پس زنی از سیرجانیان به وی گفت: چه مبلغی از این ولایت می‌بایدت؟ یحیی گفت: سی هزار [درهم] که وامی دارم به خراسان. زن گفت: این مبلغ بر من، بدان شرط که بگیری و هم این ساعت از این شهر بروی! یحیی پذیرفت و زن پول را به وی فرستاد و او فردای آن روز شهر را ترک گفت. مردمان زن را سرزنش کردند که چرا چنین کردی؟ گفت: غیرتم آمد. اسرار حق بر بازاریان و عامیان هویدا می‌کرد!

آیا غیرت عرفانی این زن متأثر از تعلیمات شاه شجاع کرمانی بود؟ بسیار محتمل است. حتی می‌توان این فرض را نیز پیش کشید که این زن پیش‌کرده شاه و یا یاران او بوده باشد. شاید آنها از نفوذ دیدگاه‌های یحیی - با توجه به سخنوری فوق‌العاده او - بیم می‌داشتند^{۱۴}.

درباره شاه کرمانی و یحیی رازی حکایت دیگری نیز هست که هرچند در آن بر دوستی آن دو تأکید شده اما می‌توان در ژرف‌ساخت آن عدم توافق مشرب ایشان را دریافت. حکایت در چند متن صوفیانه از جمله رساله قشیریه و تذکره الأولیاء آمده است. در ذیل حکایت را از زبان عطار نیشابوری می‌شنویم:

نقل است که میان شاه و یحیی معاذ دوستی بود. در یک شهر جمع شدند و شاه به مجلس یحیی حاضر نشدی. گفتند: چرا نیایی؟ گفت: صواب در آن است. الحاح کردند تا یک روز برفت و در گوشه‌ای بنشست. سخن بر یحیی بسته شد. گفت: کسی حاضر است که به سخن گفتن از من اولیتر است. شاه گفت: من گفتم که آمدن من مصلحت نیست! (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۳۸۹) احتمالاً ماجرای این حکایت در همان سفر یحیی از شیراز به سیرجان اتفاق افتاده باشد. در این حکایت اکراه شاه از ملاقات یحیی و تفوق معنوی او بر یحیی - از دید راویان ماجرا - نمایان است. یحیی بن معاذ رازی در ۲۵۸ هـ فوت کرده است.

۴-۲-۵. ابوجعفر حمدان

ذهبی در کتاب سیر اعلام النبلاء در ضمن معرفی ابوجعفر بن حمدان از قول سلمی نقل می‌کند که او با ابوحفص حداد و شاه کرمانی مصاحبت داشته است (ذهبی، ۱۴۰۲: ۳۰۲/۱۴).

شیخ الاسلام ابوجعفر، احمد بن حمدان بن علی حیری نیشابوری از حافظان و زاهدان و محدثان بزرگ بود. وی در راه سماع حدیث سفرهای دور و دراز کرده بود. ابوجعفر مدتی با ابوعثمان حیری به نزد ابوحفص حداد می‌رفته است. وی با جنید مکتبه داشته و پسران او ابوالعباس ملقب به شیخ خوارزم و ابوعمرو مشهور به مُسند^{۱۵} نیشابور از علمای معروف بوده‌اند (همان: ۲۹۹-۳۰۳).

ابوجعفر بن حمدان به سال ۳۱۱ هـ درگذشته است.

۴-۳. ابو عثمان حیری، شاگرد فوق‌العاده شاه

ابوعثمان، سعید بن اسماعیل حیری نیشابوری (د. ۲۹۸ هـ) برجسته‌ترین شاگرد شاه کرمانی است و در انتقال معارف شاه به جریان تصوف مهمترین نقش را داشته است. ابو عثمان حیری نیشابوری از مشایخ بزرگ تصوف و از سران ملامتیه است. «اگر او را از لحاظ تأثیرش بسنجیم، به حق می‌توان او را مهم‌ترین شخصیت تصوف خراسان در سده ۳ هـ/۹ م. دانست. «گرامیش، ۱۴۰۱: ج ۱ ص ۱۹۱) به گفته سلمی، طریق تصوف در نیشابور از او گسترش یافت: «مِن أَوْحَدِ الْمَشَايخِ فِي سِيرَتِهِ وَمِنْهُ انْتَشَرَ طَرِيقَةُ التَّصَوُّفِ بَنِيْسَابُورَ» (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۷۰)

و عطار در تذکره الأولیاء راجع به عظمت مقام او در تصوف چنین نوشته است:

و هیچکس را در بزرگی او سخن نیست. چنانکه اهل طریقت در عهد او چنین گفته‌اند که: در دنیا سه مردند که ایشان را چهارمین نیست: بوعثمان به نیشابور و جنید به بغداد و ابو عبدالله بن الجلا به شام. و عبدالله بن محمد الرازی گفت: جنید و رُویم و یوسف حسین و محمد فضل و ابوعلی جوزجانی و غیر ایشان از مشایخ بسی را دیدم و هیچکس را ندیدم از این قوم شناساتر به طریق خدای تعالی از ابوعثمان حیری. و او را سه پیر بزرگوار بود و از هر سه دولت بسیار یافته بود. اول یحیی معاذ، دوم شاه کرمانی،

سوم بوحفص حداد. و هیچکس از مشایخ از دل پیران مشایخ چندان بهره نیافتند که او. (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۴۹۷)

هجویری داستان شاگردی ابوعثمان نزد یحیی بن معاذ و شاه کرمانی و بوحفص حداد را از زبان خود بوعثمان و به نقل از راویان موثق به این صورت روایت کرده است:

«پیوسته دلم طلب حقیقتی می کردی اندر حال طفولیت و از اهل ظاهر نفرتی می نمودی و دانستمی لامحاله که جز این ظاهر که عامه برآند، نیز سزای هست مر شریعت را. تا به بلاغت رسیدم. روزی به مجلس یحیی بن معاذ رضی الله عنه افتادم و آن سز را بیافتم و مقصود برآمد. تعلق به صحبت وی کردم. تا جماعتی از نزدیک شاه شجاع بیامدند و حکایات وی بگفتند. دل را به زیارت وی مایل یافتم. از وی قصد کرمان کردم و صحبت شاه طلب می کردم. وی مرا بار نداد و گفت: طبع تو رجا پرورده است و صحبت با یحیی کرده ای و وی را مقام رجاست. کسی که مشرب رجا یافت از وی سپردن طریق نیاید، از آن چه به رجا تقلید کردن کاهلی بار آرد. گفت بسیاری تضرع کردم و زاری نمودم و بیست روز بر درگاه وی مداومت کردم تا مرا بار داد و اندر پذیرفت و مدتی اندر صحبت وی بماندم و وی مردی غیور بود» (هجویری، ۱۳۸۳: ۲۰۴)

ابو عثمان پس از آن، ماجرای استقبال بوحفص از شاه و جمله معروف وجدت فی القباء ما طلبت فی العباء را ذکر می کند و اینکه خود او چگونه ارادت به بوحفص یافت و نزد او ماند. پس از ماندن ابو عثمان در نیشابور همچنان باب مرآده بین او و شاه - دست کم از طریق نامه نگاری - باز بوده است. یکی از این نامه ها را سلمی در رساله مسأله فی قواعد التصوف و مبانیها که در کتاب مسائل و تأویلات صوفیه چاپ شده، آورده است. (سلمی، ۲۰۱۰ الف: ۴)

خرگوشی نیز در تهذیب الأسرار جمله ای از یک نامه شاه به بوعثمان حیری را نقل کرده است (خرگوشی، ۱۹۹۹: ۵۳۵). بخشی از نامه دیگری از شاه به ابوعثمان هم در حقایق التفسیر در تفسیر آیه ۳ سوره یونس آمده است (سلمی، ۲۰۰۱: ۱/۲۹۵).

بیشترین اطلاعاتی که از احوال و اقوال شاه کرمانی باقی مانده است از طریق ابوعثمان حفظ و نقل شده است. در کتاب رسائل صوفیه، سخنی از شاه درباره علامات سه گانه مسلمانی ذکر شده است، سلمی در ابتدای این سخن و در سلسله راویان آورده: «سمعتُ عبد الله بن محمد الرّازی یقول: کتبتُ من کتابِ ابي عثمان و ذکر فیه من کلام شاه: ثلاثة من علامات الاسلام...» (سلمی، ۲۰۰۹: ۶۴)

این نکته نشانگر آن است که ابوعثمان، کتاب یا دفتری داشته که در آن سخنان شاه را نوشته بوده است و دیگرانی چون عبدالله رازی از روی آن کتاب/دفتر برای خویش یادداشت برداری می کرده اند.^{۱۶} در همین کتاب رسائل صوفیه و باز به نقل از عبدالله رازی می خوانیم که او سخنی از شاه را از آن کتاب/دفتر نوشته و ابوعثمان به او گفته که این سخن شاه کرمانی است: «سمعتُ عبد الله بن محمد بن عبد الرحمن الرّازی یقول کتبتُ هذا من کتابِ ابي عثمان و سمعته یقول: إنه من کلام ابي الفوارس شاه بن شجاع، قال: ثلاثة من أعلام الحكمة...» (سلمی، ۲۰۰۹: ۵۵)

همچنین در کتاب مسائل و تأویلات نیز سخنی از کتاب ابوعثمان از شاه نقل شده است:

«سمعتُ عبد الله بن محمد بن عبد الرحمن الرّازی قال کتبتُ هذا من کتابِ ابي عثمان الحیری و سمعته یقول: إنه من کلام شاه: ثلاثة من علامات الفراسة...» (سلمی، ۲۰۱۰ ب: ۳۱)

در حقایق التفسیر نیز هفت بار سخن از کتاب ابو عثمان که حاوی اقوال شاه بوده، آمده است:

سمعتُ عبد الله الرّازی یقول کتبتُ من کتابِ ابي عثمان و ذکر إنه من کلام شاه (فاتح، ۲۶۲، گ ۲۳۲ ب) (سلمی، ۲۰۰۱: ۲/۱۲۹) (سلمی، ۲۰۰۱: ۲/۱۲۹) (سلمی، ۲۰۰۱: ۲/۱۲۹) (سلمی، ۲۰۰۱: ۲/۱۴۳؛ فاتح، ۲۶۲، گ ۲۵۹ ب) (سلمی، ۲۰۰۱: ۲/۱۲۹)

(۲/۱۸۳) (سلمی، ۲۰۰۱: ۲/۲۱۰).

ابو عثمان حیری شاگردان بسیار داشت از جمله ابومحمد عبدالله رازی شعرانی و ابو عمرو بن نجید. گراملیش نام و نشان ۱۲ تن از شاگردان سلمی را با استناد به طبقات الوفیه سلمی استخراج کرده است که همگی از چهره‌های مهم و تأثیرگذار تصوف قرن چهارم هستند. (گراملیش، ۱۴۰۱: ج ۱ ص ۲۰۳) خود ابوعثمان نیز همچون استادش شاه کرمانی در فراست استعداد داشت. (همان، ۲۰۰) علاوه بر شاگردان فراوان ابو عثمان را جمعی عظیم از دوستان و آشنایان بود (همان، ۲۰۵) که در زمینه انتشار معارف صوفیه با یکدیگر مشارکت داشتند. شیوه‌های نقل معارف صوفیه در حوزه یاران حیری بعضاً با مشابهت تکرار می‌شد. فی‌المثل همانگونه که شاه علاقه به بررسی نشانه‌ها داشت (همان، ۲۰۷) ابو عثمان نیز در نامه‌ای که به محمد بن فضل نوشت از او درباره نشانه‌های شقاوت می‌پرسید (همان، ۲۰۶) و ابوالحسین وراق یکی از مشایخ بزرگ نیشابور که از یاران قدیمی ابوعثمان بود به شیوه گفتار ابو عثمان سخن می‌گفت. (همان، ۲۶۶)

اغلب سخنان شاه کرمانی از طریق ابوعثمان حیری به ابوعمر بن نجید و از طریق او به نوه‌اش ابوعبدالرحمان سلمی نیشابوری، نقال کلام مشایخ، منتقل شده است. این نکته بسیار قابل اعتناست که شاه کرمانی از طریق ابوعثمان حیری در شکل‌گیری اندیشه‌های اصلی تصوف تأثیر عمده داشته است، در حقیقت افکار و آموزه‌های شاه کرمانی که از طریق ابوعثمان حیری منتقل شده است از جمله مهم‌ترین متون پنهان تصوف است.

ابوعثمان حیری به سال ۲۹۸ هـ درگذشت.

۴-۴. انتساب سخنان شاه شجاع کرمانی به صوفیان دیگر

امروزه از شاه شجاع کرمانی سخنان بسیاری باقی نمانده است، اما مؤلفان آثار اصیل تصوف از فراوانی میراث کلامی او یاد کرده‌اند چنانکه علی بن عثمان هجویری درباره سخنان شاه می‌گوید: «او را کلام عالی است.» (هجویری، ۱۳۸۳: ۲۱۱) و خواجه عبدالله انصاری از رسالات مشهور او (انصاری، ۱۳۸۶: ۲۸۹) و سخنان نیکو و کتب او سخن می‌گوید (همان، ۲۹۰) مشهورترین اثر شاه کتابی بوده است با نام مرآة الحکماء. امروزه حدود هفتاد سخن از شاه می‌شناسیم که در متون تصوف به شکل پراکنده دیده می‌شوند. ذکر شاه و نقل سخنان او در سرتاسر قلمرو تمدن اسلامی رواج داشت از ری که نقل سخنان او در محافل قوم می‌توانست شخصیتی چون ابو عثمان حیری را از ری به شوق دیدار او به کرمان بکشاند، از هرات که خواجه یحیی عمار درباره او می‌گفت: شاه شاهی بود تا خوزستان که در حلقه یاران شخصیتی چون سهل بن عبدالله تستری او را از ابدال می‌شمردند تا نقل سخنان او در اصطخر فارس (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۹۳) تا ذکر حکایاتی که تفوق معنوی او بر یحیی بن معاذ رازی را آیینگی می‌کرد در بغداد.

به نظر می‌رسد بسیاری از اقوال موجود شاه در اصل، مأخوذ از تفسیرهای او بر آیات قرآن بوده‌اند که بعداً از زمینه قرآنی‌شان جدا و به طور مستقل نقل شده‌اند. در مأثورات باقی‌مانده شاه کرمانی بسآمد سخنانی که با علامت آغاز می‌شوند بسیار زیاد است به عنوان نمونه: علامت توکل، علامت حکمت، علامت استحواد شیطان بر عبد... از این زمره هستند. طبعاً شاه جلسات تفسیر قرآن و شاید کتاب تفسیری داشته که اقوال تفسیری او از آنجا نقل شده‌اند. در هر حال همین باقی‌مانده‌ها نیز استغراق شاه کرمانی در قرآن و ذوق قرآن‌شناسی او را به خوبی نشان می‌دهند.

نکته شایان توجه آنکه در بین حدود هفتاد قول که از شاه بن شجاع کرمانی باقی مانده است، دوازده قول از آنها به نام عارفان دیگری هم نقل شده است: هشت قول به نام ذوالنون مصری (م. ۲۴۵ هـ)، یک قول به نام بایزید بسطامی (م. ۲۶۱ هـ)، دو قول به نام ابوعثمان حیری نیشابوری (م. ۲۹۸ هـ) و یک قول به نام ابوسعید ابوالخیر (م. ۴۴۰ هـ). نگارنده در مقاله‌ای

جداگانه^{۱۷} در باب گوینده اصلی این دوازده قول بحث کرده و انتساب آنها به شاه کرمانی را مرجح دانسته است. بنا بر نتایج حاصل از مقاله مذکور، می‌توان پذیرفت که قلت تعداد اقوال شاه کرمانی که امروزه در دست است، علاوه بر عواملی همچون از بین رفتن کتاب‌ها و رساله‌هایی که قدمای نویسندگان اهل تصوف از او ذکر کرده‌اند، بعضاً معلول همین انتساب بعضی اقوال او به دیگر مشاهیر تصوف است. به دیگر سخن اقوال منتسب شده شاه شجاع به صوفیان و حکمای دیگر نمی‌تواند محدود و مقصور به همین دوازده مورد باشد و احتمالاً تعداد دیگری از سخنان شاه به نام دیگران ثبت و نقل شده است و این خود می‌تواند از وجوه تأثیر پنهان شاه در تصوف به شمار آید.

۴-۵. حکایات راجع به شاه کرمانی در ادب صوفیه

تعدادی از حکایات زندگی شاه کرمانی در منابع اخلاق و تصوف مکرراً نقل و بعضاً به عنوان نمونه و الگوی موضوع خود درآمده‌اند. در ذیل این حکایات را از نظر می‌گذرانیم:

یکی از حکایاتی که درباره شاه کرمانی در کتاب‌های تصوف مکرراً نقل شده است، ماجرای خواب مشهور اوست که در آن خدا را به خواب دید. هجویری ماجرای خواب شاه را اینگونه روایت کرده است:

«و اندر آثار وی مکتوب است که چهل سال نخفت. چون بخت خداوند سبحانه و تعالی را به خواب دید گفت: بارخدا، من تو را به بیداری شب می‌طلبیدم در خواب دیدم! گفت: یا شاه، در خواب بدان بیداری‌های شب یافتی. گر آنجا بختی این‌جا ندیدی، والله اعلم» (هجویری، ۱۳۸۳: ۲۱۲)

و روایت امام قشیری اینگونه است:

«از استاد ابوعلی شنیدم که گفت: شاه کرمانی به بی‌خوابی عادت کرده بود. وقتی خواب بر وی غلبه کرد، حق تعالی را به خواب دید. پس از آن تکلف می‌کردی تا بخسبید. ویرا گفتند این چیست؟ گفت:

رأيتُ سرورَ قلبی فی منامی/ فأحببتُ التنعسَ والمَناما

یعنی: شادی دل خویش اندر خواب دیدم و خواب، بر من دوست گشت از سبب او.» (عثمانی، ۱۳۷۹: ۷۰۲)

خواجه عبدالله انصاری در متنی که احتمالاً بخش‌هایی از آن از دست رفته است، از قول جوان‌مردی که هویت او بر ما پوشیده است، خواب شاه را با بر دار رفتن حسین بن منصور حلاج مقایسه می‌کند و هر دو را راهی به دریای الهی می‌داند و مخاطب خود را از انکار این عوالم و پرسش و کنجکاوی در اطراف آن برحذر می‌دارد:

ای جوانمرد! از جدال^{۱۸} حذر کن و خویشتن را از انکار می‌گوش. انکار مکن که انکار شوم است. انکار او کند که ازین کار محروم است. و سؤال مکن که سؤال آن سایل از انکار است. اگر او ازین کار بوی دارد او را با سؤال چه کار است؟ نبینی که چون از آن جوانمرد پرسیدند که [انی] [انا] الله فأین العبد؟ جواب داد: یک این حلاج بر دار دید و یک شاه در خواب. حلاج به دار شد و شاه تن فرا خواب داد. آنک از شاه در خواب شد آن بود که بر دار و آنک شاه در خواب دید آن بود که در دریا آمد پدید تا آنچ بود بر دار ناپدید. شد آنچ به دریا پدید نامد و قصه ببرید.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۴: ۲۶۱)

شمس تبریزی نیز حکایت خواب شاه را به شیوه خود روایت کرده است:

آن یکی در طلب بود سالها. پیش هر که می‌شنید می‌رفت. البته در واز نمی‌شد. روزی سری بر خشتی نهاد و بخت، مقصود خود را خواب دید. برخاست و آن خشت را بوسه می‌داد و کنار می‌گرفت و بعد از آن هرگز جایی نرفت بی آن خشت. نماز نکردی بی آن خشت. اگر مهمانی اگر تعزیت اگر شادی اگر خواب اگر رنجوری اگر سقایه، بی آن خشت نبود. اگر کسی بیامدی او را ثنا

گفتی، گفتی: اول این خشت مرا بگو، این گوهر مرا بگو. اگر کسی بیامدی که مصافحه کند، گفتی: دست در این خشت من بمال اول. گفتند: آخر این چیست؟ گفت: چیست که نیست؟ هر چه نیکوست دارد. هر چه بد است هیچ ندارد. سی سال بود که چیزی یاره کرده بودم، دوش سر بر این خشت نهادم آن را باز یافتم. (شمس تبریزی، ۱۳۸۵: ۶۱؛ همان ۱۴۰۱: ۳۲۸)

عبدالرحمان جامی نیز ماجرای خواب شاه را منظوم کرده است. (۴-۶)

نکته شایان اهمیت آن است که با آنکه دیدن خداوند در خواب درباره تعدادی از مشاهیر صوفیه و غیر صوفی روایت شده، اما خواب شاه به عنوان نمونه مثالی درآمده است.

حکایت توبه شاه هم حکایت دیگری است که درباره او نقل شده است. در این باره دو حکایت به روزگار ما رسیده، از نوع داستان‌های مریدانه‌ای که در باب تغییر ناگهانی حالت روحی بزرگان عرفان از قبیل ابراهیم ادهم و فضیل عیاض و عطار نیشابوری و دیگران ساخته شده‌اند.

محمد بن برهان الدین سمرقندی (م. ۹۲۱ هـ) در کتاب سلسله العارفین و تذکره الصدیقین که در شرح احوال خواجه عبیدالله احرار نوشته، حکایت توبه شاه را که در متونی به زبان عربی نیز نقل شده، به فارسی آورده است:

نقل است که شیخ ابوالفوارس شاه بن شجاع الکرمانی رحمه الله علیه از برای صید بیرون آمد. و وی پادشاه کرمان بود و مبالغه کرد در طلب صید تا تنها به بیابانی افتاد که در او هیچ آبادانی نبود؛ ناگاه دید جوانی ظاهر شد بر سبعی سوار و بر حول او سباع بسیار، به سوی وی رفت. آن جوان گفت: چه غفلت است از حق سبحانه که به دنیا از آخرت و به لذات طبیعی و آهویه باطله از خدمت مولی عزوجل مشغول شده‌ای؟! چند مرکب در میدان هوی و هوس می‌رانی؟! تو را دنیا برای آن دادند که وسیله خدمت سازی نه آن که اسب هوس در میدان اشتغال از حق تازی! وقت نیامد که از خواب غفلت بیدار شوی؟ در این بودند که پیرزالی پیدا شد در دست قدحی آب، به دست آن جوان داد، پاره‌ای بخورد و بقیه آن به شاه داد. شاه گفت: من در عمر خود از این لذیذتر شربت و خنک‌تر و خوشگوارتر آب نخورده بودم. بعد از آن عجز غایب شد. آن جوان گفت: ای شه هیچ دانستی که این چه عجز بود؟ شاه گفت: ندانستم. جوان گفت: او دنیا بود. حق سبحانه او را برای خدمت من^{۱۹} ساخته است، به هر چه محتاج می‌شوم حاضر می‌شود و کفایت احتیاج من می‌کند و می‌رود. آیا به تو نرسیده است این که خدای تعالی وقتی که دنیا را خلق کرد به او گفت: مَنْ خَدَمَنِي فَاخْدُمْتُهُ وَمَنْ خَدَمَكَ فَاسْتَخْدَمْتَهُ؟ شاه چون این حال را دید در حال از دنیا و ملک برآمد. به صید برآمده بود، صید شد. (سمرقندی، ۱۳۸۸: ۳۵۵)

این حکایت در چند کتاب دیگر نیز ذکر شده است.^{۲۰}

حکایت دیگر را محرابی کرمانی در کتاب مزارات کرمان نقل کرده است:

صورت حال ایشان آن بوده که ایشان پادشاه بوده‌اند و با لشکری عظیم به عراق آمده‌اند چون به سیرجان به سر خاک رسیده‌اند حاکم آن وقت با او محاربه کرده و فتنه عظیم شده و به آواز طبل جنگ ایشان بسیار حامله وضع حمل نموده‌اند و این خبر به ایشان رسیده ترک سلطنت نموده و مجموع لشکر را مرخص کرده و فرداً وحیداً متوجه کوه تمبور شده‌اند و در آنجا به ریاضت و مجاهدت به سر برده‌اند.

و چنین مشهور است که ایشان یک نوبت با چهل تنان^{۲۱} در صحبت بوده‌اند و هریک از خدا خوانی خواسته‌اند و هریک را خوانی می‌رسیده، آخر از آن میان یکی گفته که بحرمت شاه ابن شجاع کرمانی که خوانی فروفرست، چهل خوان^{۲۲} رسیده بود. (محرابی، ۱۳۸۳: ۱۹۰)

توبه پسر شاه

و نقل است که شاه را پسری آمد به خطی سبز الله بر سینه وی نبشته. چون به بالای جوانی برآمد، هوای جوانی بر وی غالب شد. به تماشا مشغول گشت و رباب زدن بیاموخت و آوازی خوش داشت. رباب می‌زد و می‌گریست و سرود می‌گفت و تماشا می‌کرد. تا شبی از خرابات بیرون آمد، رباب زنان و سرود گویان به محله‌ای فرو شد. عروسی از خانه داماد برخاست. به نظاره آمد. مرد بیدار شد، زن را ندید. برخاست و این واقعه بدید. آواز داد که وقت توبه نیامد؟ این سخن بر دل او کار کرد. گفت: آمد. جامه بدرید و رباب بشکست و غسلی کرد و در خانه نشست. اسمی که بر سینه داشت مُسمی گشت و در سینه نوشت. چهل روز نه نان خورد و نه آب. پس بیرون آمد پای‌افزار رحلت بر پای کرد و برفت. شاه گفت هرچه ما را به چهل سال دادند این پسر را به چهل روز دادند. (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۳۸۸)

ازدواج دختر شاه

شاه کرمانی پادشاه‌زاده بود و از جمله مشایخ بود و دختر وی را امیر کرمان خواهندگی کرد. وی را گفت: مرا سه روز مهلت ده. در آن سه روز اندر مسجدها می‌گشت، روزی جوانی را دید اندر مسجد که نماز نیکو می‌کرد. شاه انتظار کرد تا وی از نماز فارغ شد. پس وی را گفت: ای پسر زن داری؟ گفت: نه. گفت: اهل خواهی قرآن‌خوان و پارسا و با جمال؟ جوان گفت: مرا زن که دهد؟ که در همه کدخدایی من سه درهم زیادت نیست. شاه کرمانی گفت: من دهم دختر را که شاه کرمانی‌ام، و این سه درم که داری به یکی نان بخر و به یک درم نان خورش و به یک درم بوی خوش. و آن نکاح را با وی بیست و همان شب دختر را به وی تسلیم کرد. دختر شاه چون قدم در زاویه آن درویش نهاد، نانی خشک دید بر سر کوزه نهاده. پرسید که آن نان خشک چیست؟ گفت: دوش بر سر این کوزه نهادم گفتم فردا بخورم. دختر موزه در پای کرد و روی به در نهاد. جوان گفت: من خود دانستم که دختر شاه کرمانی تن درین بی‌برگی ما ندهد. دختر گفت: جوانمردی باید، دختر شاه از دست‌تنگی تو نمی‌شود، بلکه از ضعف ایمان تو می‌رود که از دوش باز نان نهاده‌ای فردا را، ولیکن عجبم آید از پدر خود که بیست سال مرا در خانه می‌داشت که به پرهیزکاری دهد، آنکه به کسی داد که آن کس را بر روزی خود اعتماد نیست بر خداوند خویش. درویش گفت: این گناه به هیچ عذری برخیزد؟ دختر گفت: عذر تو دانی ولیکن درین خانه یا من باشم یا نان خشک. (الخزیمی، ۱۳۹۸: ۸۷)

حکایت ازدواج دختر شاه در متون دیگر هم روایت شده از جمله در تذکره الأولیاء عطار نیشابوری. (عطار: همان)

۴-۶. شاه کرمانی در ادب فارسی

از آنجا که اقوال و شرح احوال زیادی از شاه کرمانی برجای نمانده است، بررسی تأثیر حکایات و سخنان او در ادب فارسی دشوار است. ذیلاً چند نمونه را که چهار شاعر برجسته به تصریح یا به شکل پنهان درباره شاه کرمانی یا متأثر از سخنان او گفته‌اند می‌آوریم:

۴-۶-۱. عطار نیشابوری

عطار در مصیبت‌نامه پس از ذکر حکایتی از یک شب‌رو فرزانه، بحثی در باب کاملانی که در مسیر کمال جهد بلیغ کرده‌اند و لاجرم بهترین خلقان جهان شده‌اند را مطرح می‌کند و سپس به ذکر نام تعداد ۱۸ نفر از امامان و عارفان و زاهدان به عنوان مصداق اینگونه کاملان می‌پردازد از جمله امام جعفر صادق، حسن بصری، حبیب عجمی، معروف کرخی، ابراهیم ادهم، فتح موصلی، سهل بن عبدالله تستری، مالک دینار، سفیان ثوری و ابوالحسن نوری و نیز شاه کرمانی:

حکایت

با رفیقی، شب‌روی فرزانه‌ای شد به دزدی نیم شب درخانه‌ای...
 و ترا همچون شه کرمانست سوز پس شه کرمان توئی و نیمروز
 (عطار، ۱۳۸۶: ۳۹۲)

در تذکره‌الاولیاء حکایتی به عنوان کرامتی از شاه کرمانی نقل شده است (عطار، ۱۳۹۸: ۳۹۰) که صاحب واقعه آن حکایت خواجه علی حسن سیرجانی است. عطار همین حکایت را در مصیبت‌نامه با حذف نام شاه و خواجه علی منظوم کرده است.

رهبری بوده ست الحق رهنمای میهمانی خواست یک روز از خدای...
 (عطار، ۱۳۸۶: ۲۳۲)

۴-۶-۲. سعدی

اگرچه برخی از مشاهیر صوفیه لباس خاص نمی پوشیدند و بعضاً به جای عبا، قبا می پوشیدند اما ماجرای قباپوشی شاه کرمانی و جمله معروف ابوحفص حداد که پیشتر نقل شد، شهرت خاص یافته و به شکل نمونه مثالی این امر درآمد است. به نظر می‌رسد سعدی در بیت‌های ذیل، نظر به قباپوشی شاه کرمانی و همین جمله معروف داشته است:

بزرگان که نقد صفا داشتند چنین خرقة زیر قبا داشتند
 (سعدی، ۱۳۸۹: ۵۵)

مردان راحت از نظر خلق در حجاب شب در لباس معرفت و روز در قبا
 (همان، ۱۳۸۱: ۶۴۷)

برخیز تا طریقِ تکلف رها کنیم دکان معرفت به دو جو بر بها کنیم
 گر دیگر آن نگارِ قباپوش بگذرد ما نیز جامه‌های تصوّف قبا کنیم
 هفتاد زلت از نظر خلق در حجاب بهتر ز طاعتی که به روی و ربا کنیم
 (سعدی، ۱۳۸۱: ۷۳۸)

شایان توجه است که در این سه بیت پایانی که از سعدی آوردیم در بیت نخست، رها کردن طریق تکلف یادآور این سخن ابوحفص حداد نیشابوری است که «إنما الفتوة ترک التکلف» (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۱۸۵) و می‌دانیم که شاه و ابوحفص هر دو از بزرگان اهل فتوت بودند. بیت دوم یادآور جمله مشهور ابوحفص خطاب به شاه است: وجدت فی القباء ما طلبت فی العباء و بیت سوم بیانگر نظریه اخلاص ملامتیان است که ابوحفص و شاه به انتساب یا علاقه به آن مکتب شهرت داشته‌اند. این امور در نزد امثال سعدی بسیار شناخته و معهود و در حقیقت مشغله ذهنی آنها بوده است و ذکر اینگونه مفاهیم در شعر ایشان از آن مشغله مدام ذهنی ناشی است. مخصوصاً که سعدی شیرازی قاعدتاً به حکم همسایگی کرمان و فارس و ارتباطات بسیار بین شیراز و سیرجان در آن عصر با احوال و اقوال شاه کرمانی آشنایی مستمر و مضاعف می‌داشته است.

۴-۶-۳. حافظ

جمله مشهوری از شاه کرمانی نقل شده است که: «لأهل الفضل فضل ما لم یروه، فإذا رأوه فلا فضل لهم، ولأهل الولاية ولاية ما لم یروها، فإذا رأوها فلا ولاية لهم» (سلمی، ۱۳۷۲: ۲/۳۰۵) این جمله شاه شاید پر بسامدترین سخن او باشد که در بسیاری

از متون صوفیانه و غیر صوفیانه نقل شده است. هجویری در ترجمه و شرح این سخن شاه چنین می‌گوید:

اهل فضل را فضل باشد بر همه تا آنگاه که فضل خود نبینند، چون بدیدند نیزشان فضل نمآند و اهل ولایت را همچنین، ولایت تا آنگاه است که ولایت خود نبینند که چون بدیدند ولایتشان نمآند. و مراد از این آن بود که آنجا که فضل و ولایت بود، رؤیت از آن ساقط بود، چون رؤیت حاصل شد، معنی ساقط شد؛ از آنچه فضل، صفتی است که فضل نبیند و ولایت صفتی که رؤیت ولایت نباشد. چون کسی گوید که من فاضلم یا ولّی نه فاضل بود نه ولّی. (هجویری، ۱۳۸۳: ۲۱۲)

به نظر می‌رسد حافظ شیرازی در بیت ذیل، به همین سخن شاه نظر داشته است:

تا فضل و عقل^{۲۳} بینی بی‌معرفت نشینی یک نکته‌ات بگویم خود را مبین که رستی

(حافظ، ۱۳۶۲: ۸۶۸)

درباره حافظ این نکته هم شایان توجه است که رند شیراز در مدایحی از نوع "جبین و چهره حافظ خدا جدا مکناد/ ز خاک بارگه کبریای شاه شجاع" (حافظ، ۱۳۶۲: ۲۸۷) یا اشعاری که در آنها به نوعی از شاه شجاع یا کنیه او ابوالفوارس یاد می‌کند، به شیوه سخن گفتن چند پهلوی خود، در ضمن ستایش‌های فوق العاده‌ای که از شاه مظفری به زبان می‌کند، به طریق ایهام ابوالفوارس شاه شجاع کرمانی را نیز به یاد خواننده و شنونده تیزبین اشعارش می‌آورد.

۴-۶-۴. جامی

عبد الرحمان جامی داستان خواب شاه را به نظم در آورده است:

شاه کرمانی آن مُطیع مُطاع که به میدان عشق بود شجاع...

(جامی، ۱۳۷۸: ۲۶۰)

۴-۷. همسری و همانندسازی با شاه کرمانی

در اعصار گذشته، مقام معنوی شاه کرمانی در نظر مردم بسی بالا بود، این امر مخصوصاً در کرمان و مناطق مجاور آن جلوه بیشتری داشته است. در این رابطه حکایاتی نقل می‌شده است که یکی از نمونه‌های باقی‌مانده از آنها حکایت ذیل است:

نقل است که شیخ مرشد قدس الله روحه العزیز شبی به عبادت حق مشغول بود... هاتفی آواز داد و گفت: یا ابراهیم چه می‌طلبی؟ هرچه می‌خواهی بخواه! از تو خواستن و از ما اجابت کردن. شیخ گفت... آن خواهم که ملک فارس و کرمان هر دو به من بخشی! از حضرت حق جواب آمد که یا ابراهیم ملک فارس به تو بخشیدیم و پادشاهی و سلطنت تو را دادیم... لیکن ملک کرمان پیش از این به شاه شجاع بخشیده‌ایم، تو محتاج ملک دیگران نیستی (محمود بن عثمان، ۱۹۴۳: ۳۷).

این حکایت که در اصل به عنوان کرامتی برای شیخ ابواسحاق ابراهیم بن شهریار کازرونی (م. ۴۲۶ هـ) معروف به شیخ مرشد نقل شده است، در عین اینکه از شهرت ویژه شاه کرمانی در قرن پنجم حکایت می‌کند، نوعی چشم و همچشمی و رقابت بین فارس و کرمان که دامنه آن حتی به امور معنوی و مشایخ این دو سرزمین همسایه کشیده می‌شده است را نیز نشان می‌دهد. این حکایت بیان می‌کند که از نظر راویان حکایت، شیخ مرشد کازرونی هم‌تای فارسی شاه شجاع کرمانی است.

آنچه که از این حکایت دانسته می‌شود باور عمومی مردمان قدیم است به اینکه شاه کرمانی، پادشاهی زمینی را فرونهاد و خدا در عوض، پادشاهی معنوی به او داد. آنها به تصوّر اینکه شاه کرمانی هم چون ابراهیم ادهم و امثال او شاهی بود که ترک شاهی گفت و به درویشی روی آورد و صاحب معنویت شد که به مراتب ارزشمندتر از شاهی پیشین او بود^{۲۴}.

از دیگر موارد این نوع، تشبیه‌جویی و قداست‌پردازی و همانندسازی با شاه کرمانی در جهت بهره‌برداری‌های سیاسی است که یک نمونه آن را می‌توان در ارتباط با شاه شجاع مظفری دید:

می‌دانیم که امیر مبارزالدین محمد مظفری که به شدت ادعای دینداری می‌کرد و مخصوصاً با صوفیه مناسبات نیک و ادعای اعتقاد داشت^{۲۵}، نام و کنیه پسر محبوب و ولی عهد خود را ابوالفوارس شاه شجاع نهاد، چنانکه نام پسر دیگرش را بایزید گذاشت، محض تیمن و تبرک جستن به دو عارف بزرگ ایرانی شاه کرمانی و بایزید بسطامی^{۲۶}. بر اساس قرائنی به نظر می‌رسد، پسر او «شاه شجاع مظفری» نیز با توجه به همین شباهت نام و کنیه و نیز شباهت‌هایی دیگر که به «شاه کرمانی» داشت، از جمله قائل بودن اصالت کرمانی برای خود، شاه و شاهزاده بودن، اهل علم بودن، شاعر بودن، صوفی مسلک بودن، اهل فتوت و جوانمردی بودن... بین شاه شجاع مظفری و شاه شجاع کرمانی همگونی‌هایی می‌دید که باعث می‌شد خود او و دوست‌دارانش او را نسخه‌ثانی شاه کرمانی بدانند که علاوه بر اسم و کنیه، به نوعی حامل میراث معنوی شاه کرمانی نیز است. (برای تفصیل بحث نک: پورمختار، ۱۳۹۰: شاه شجاع کرمانی و شاه شجاع مظفری)

۴-۸. زیارت مزار شاه

از روایات موجود مشخص می‌شود که آرامگاه شاه کرمانی از قدیم محل توجه علاقه‌مندان تصوف بوده است. در این زمینه عطار در تذکره‌الاولیا حکایتی نقل کرده که حاکی از ارتباط خاص خواجه علی حسن سیرجانی با آرامگاه شاه است:

نقل است که خواجه علی سیرگانی در پیش تربت شاه نان می‌دادی در کرمان. یک روز نان و خوردنی پیش نهاده بود و در مسجد نشسته. گفت: خدا یا مهمان فرست تا بهم طعام خوریم. ناگاه سگی درآمد از در مسجد. خواجه علی بانگ برو زد. چون برفت. هاتفی از خاک شاه آواز داد که: مهمان خواهی و چون بفرستم از در بازگردانی؟ در حال برخاست و به در بیرون دوید و گرد محله‌ها می‌گشت. آن سگ را بدید بر گوشه‌ای خفته. محاضری که داشت پیش او نهاد. سگ بنجیبید و التفات نکرد. خواجه علی خجل شد در مقام استغفار بایستاد و دستار برگرفت که توبه کردم. سگ گفت: احسنت ای خواجه علی! شاد باش تو. مهمان می‌خواهی؟ تو را چشم می‌باید خواست. اگر نه به سبب شاه بودی دیدی آنچه دیدنی است. (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۳۹۰)

علاوه بر روایت عطار، در متون ادبی و تاریخی کهن اشاراتی به اینکه زائرانی از دورترین نقاط به زیارت آرامگاه او می‌آمدند، یافت می‌شود از جمله:

عبد الرزاق سمرقندی در حوادث سنه ۸۱۸ ق. می‌نویسد که شاهرخ تیموری به زیارت آرامگاه شاه در سیرجان آمده است: اعلام ظفر پیکر و چتر قرخ اختر از دار الملک شیراز در اهتزاز آمده به نواحی سیرجان رسید و آن حضرت بزیارت مرقد منور و مشهد معطر شاه شجاع کرمانی، که جلوه گاه طاووسان بساتین انس و تدروان ریاض قدس است فرموده، شرایط زیارت بجای آورد. (سمرقندی، ۱۹۳۶: ۱۸۷: ۲/۱)

خود عبدالرزاق سمرقندی نیز ۳۰ سال پس از شاهرخ تیموری یعنی در سال ۸۴۸ هـ به ولایت سیرجان آمده، سعادت زیارت حضرت شاه شجاع کرمانی علیه الرحمه که از کبار مشایخ مقدم و از ابنای ملوک معظم بود، دریافت و نظاره قلعه سیرجان که در همه جهان بدل ندارد، نمود. (همان: ۵۷۲)

در انجامة یک نسخه خطی (نسخه شماره ۴۴۰۹ کتابخانه مجلس شورای اسلامی) یک کاتب حافظ به نام علی بن محمدعلی یادداشت کرده است که در ظهر روز چهارشنبه پانزدهم ماه ذی‌قعدة سال ۷۲۲ هـ بخشی از کتاب الروضة را در حضرت سلطان الاولیاء والأقطاب، سالک صمدانی، شاه شجاع کرمانی قدس الله روحه العزیز کتابت کرده است. کتاب روضه یک متن فقه شافعی است با نام کامل روضة الطالبین تألیف امام نووی (د. ۶۷۶ هـ) گزارش این کاتب نیز نشانی است از رونق فرهنگی

آرامگاه شاه کرمانی در روزگاران رونق و شکوه آن.

۴-۹. شاه کرمانی بنیان‌گذار تصوف در اقلیم کرمان

شاه کرمانی و اقران او از پایه‌گذاران جریان تصوف در جهان اسلام و ایران به شمار می‌آیند. به طریق اولی شاه کرمانی را باید پایه‌گذار تصوف در اقلیم پهناور کرمان دانست. تصوف در کرمان همواره یکی از کالاهای معنوی و فرهنگی پرخریدار و با رونق بازار بوده است و نام مشایخ کرمانی در تاریخ تصوف گاه نام‌های بزرگی است. رشد تصوف در کرمان در شهرهایی چون سیرجان که بعدها به دلیل کثرت مقابر اولیاء از سوی صوفیان لقب شام کوچک هم گرفت (کرمانی، ۱۳۵۶: ۱۳۱) و جیرفت و گواشیر از اقدامات شاه نشأت می‌گیرد. نکته قابل توجه این است که شاه در آغاز شکل‌گیری این تفکر به شکل یک شخصیت قوی در کرمان ظاهر شد شخصی که توان جذب امثال حیری را داشت و تحسین امثال بوحفص حداد را بر می‌انگیخت. جریان عرفان در زمان فعالیت شاه در اولین سال‌های رشد خودش بود بنابراین پیش از شاه سابقه نداشت نه در کرمان که در جهان اسلام و شاه علاوه بر نقش عمومی‌اش به عنوان یک پیشگام در جهان اسلام و ایران در کرمان اولین بود. صوفیان کرمانی و رواج اندیشه‌های صوفیانه در کرمان همه به نحوی ادامه و بسط راهی‌اند که شاه آغاز کرد. بدیهی است که تاریخ تصوف در کرمان خود موضوع کتب/ کتاب‌هایی مجزا است و این مقاله حتی گنجایش نام بردن از رؤس مطالب آن را ندارد. با این حال چند تن از جمله مشایخ تصوف کرمانی پس از شاه این اشخاص را نام می‌بریم:

ابوعلی کرمانی شیخ ابوطالب مکی که از ابدال بود، شیخ اسماعیل دبّاس جیرفتی، شیخ محمد بن سلمه، خواجه علی حسن سیرجانی صاحب کتاب البیاض و السواد، ابوعلی سیرجانی، شمس الدین بردسیری صاحب مصباح الأرواح، اوحد الدین کرمانی، سید شمس‌الدین بمی، سید طاهرالدین بمی، شاه نعمت‌الله ولی کرمانی.

۵. نتیجه

شاه شجاع کرمانی از آن دسته از پیشگامان نهضت تصوف در اسلام و ایران است که با وجود تأثیر مهمی که در این جریان داشته، از اشتهاوری متناسب با نقشی که داشته برخوردار نیست. مهم‌ترین راه تأثیر شاه کرمانی در تصوف را باید از طریق شاگرد برجسته او ابوعثمان حیری نیشابوری دانست که به‌عنوان مهم‌ترین چهره تصوف خراسان در قرن سوم هجری تأثیر گسترده‌ای بر تصوف داشته است. دیگر راه‌های مهم تأثیر شاه کرمانی عبارت‌اند از ارتباط او با بزرگان تصوف، انتساب اقوال او به سایر مشاهیر صوفیه، رواج حکایاتی از او در منابع تصوف، اشاراتی به او و اندیشه‌هایش در ادبیات فارسی، پیشکسوتی او در تصوف اقلیم کرمان، تشبه جویی و همانندسازی با او. بنابر آنچه در این تحقیق آمده است تأثیر شاه بن شجاع کرمانی در تصوف بسیار بیش از آن چیزی است که در پژوهش‌های معاصر درباره او نوشته شده است و جایگاه شاه کرمانی همان مقام بلندی است که در متون کهن تصوف برای او آمده است.

پی‌نوشت

۱. حاتم اصم، ابوتراب نخشی، احمد بن خضرویه، بایزید بسطامی، یحیی بن معاذ، ذوالنون مصری، ابوبکر وراق...

۲. برای تفصیل این موضوع نک: (عروج نیا، ۱۳۹۳)

۳. Intertextuality

۴. ابدال: در نظام صوفیه، یکی از طبقات اولیاء و خاصان خدا که مردم آنان را نمی‌شناسند. به همین جهت رجال الغیب نیز خوانده می‌شوند. گویند زمین هیچگاه از ابدال خالی نیست و آنان همواره در نگهداری نظم جهان می‌کوشند و به درماندگان کمک می‌کنند (دایرةالمعارف فارسی، ۱۳۸۳: ۱/۵). در بخش قصه‌هایی از آغاز سلوک (بخش ۴-۵) حکایتی از محرابی کرمانی می‌خوانیم که در آن از هم‌صحبتی و حتی

- تفوق شاه کرمانی بر ابدال/چهل تنان صحبت شده است.
۵. برای اطلاعات تفصیلی راجع به تاریخ مشایخ تصوف در البیاض و السواد نک: (پورمختار، ۱۳۸۳: ۱-۱۶)
 ۶. خواجه یحیی عمّار: یحیی بن عمّار سجستانی (م. ۴۲۲ هـ) خواجه عبدالله انصاری درباب او می‌گوید: «من در تذکیر و تفسیر قرآن شاگرد خواجه امام یحیی عمّارم. اگر من وی را ندیدی دهان باز ندانستی کرد... رسوم علم به هرات خواجه یحیی آورد... قاضی ابوعمر و بسطامی در نشابور با بزرگان گفته‌بود: از شرق تا غرب در بحر و بر بگشتم، دین تر و تازه به هراه یافتم.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۴: ۳۵۸) عبدالرحمان جامی درباره قاضی ابوعمر و بسطامی می‌گوید: بزرگ بود و امام و یگانه جهان. (جامی، ۱۳۷۵: ۳۳۹)
 ۷. سید و امام، اوصافی‌اند که خواجه عبدالله در کتاب خویش در باب بزرگان تصوف می‌آورد.
 ۸. مؤمل جصاص شیرازی (م. ۳۲۲ هـ) از جمله کبار مشایخ بود. (شیرازی، ۱۳۶۳: ۱۸) کان حَسَن اللسان فی علم التوحید و علوم المعارف (جامی، ۱۳۷۵: ۲۴۸). جصاص: گچکار.
 ۹. شاه اید: شاه است.
 ۱۰. ورد شاه علی ابی حفص ووقف علیه وعلیه قبا. فنظر إليه أبو حفص وقال: ما کتا نطلبه فی العباء وجدناه فی القباء.
 ۱۱. ابوحفص، ۲۴ سال پیش از شاه درگذشته است و قاعدتاً باید در همین حدود هم از نظر سنی بزرگ‌تر از او بوده باشد.
 ۱۲. برای سابقه این بحث و تحلیل حکایت سعدی نک: (افشاری، ۱۳۸۶: فقر و غنا در تصوف).
 ۱۳. اشاره به سخنی منسوب به پیامبر که صوفیه از آن بسیار یاد می‌کنند: الفقرُ فخری (نک: فروزانفر، ۱۳۹۳: ۱۰۴)
 ۱۴. برای بحث کامل‌تر درباره مفاهیم خوف و رجاء/ فقر و غناء و دیدگاه یحیی بن معاذ در این مسائل نک: (مایر، ۱۳۷۸: ۱۷۰-۲۱۰).
 ۱۵. مُسْنَد اصطلاحی حدیثی است، به معنای کسی که کرسی اسناد و حدیث گویی شهری در اختیار اوست.
 ۱۶. به نظر می‌رسد ابوعثمان حیری دفترهای متعددی برای یادداشت سخنان مشایخ می‌داشته. سلمی از قول سعید بن عبدالله بن سعید بن اسماعیل، نوه ابوعثمان حیری حدیثی به روایت حمدون قصار نقل و تصریح می‌کند که این حدیث از دفتری که به خط ابوعثمان حیری نوشته شده بوده، نقل شده است» (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۷۱).
 ۱۷. مجله زبان و ادب فارسی (نشریه سابق دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز) ش ۲۴۹.
 ۱۸. اصل: جوال.
 ۱۹. اصل: معین.
 ۲۰. از جمله نشر المحاسن الغالیة فی فضائل مشایخ الصوفیة أصحاب المقامات العالیة؛ ج ۱؛ ص ۴۷.
 ۲۱. چهل تنان: چهل تن از ابدال که درباور برخی از فرقه‌های متصوفه، قوام عالم بسته به وجود آنان است؛ چهل مردان. (انوری، ۱۳۸۶، ج ۳: ۲۴۲۸)
 ۲۲. خوان: در متن تذکره محرابی در هر چهار مورد خون آمده، خون تلفظ دیگری از خوان است که هنوز در واژه خونچه مستعمل است. خوان/خون در اینجا یعنی طبقی که بر روی آن غذا بنهند.
 ۲۳. بعضی از نسخه‌های دیوان حافظ، (علم و فضل) دارند. نک: نیساری، ۱۳۸۵: ۲/۳۸۱.
 ۲۴. برای این نوع نگاه به ابراهیم ادهم نک: مولوی، ۱۳۷۳: دفتر ۲ بیت ۳۲۱۰ به جلو.
 ۲۵. برای نمونه نک: غنی، ۱۳۷۵: ۱۸۵ به جلو.
 ۲۶. این نوع نام‌گذاری نمونه‌های دیگری نیز در تاریخ ایران دارد، چنان‌که در مورد سلطان محمد اولجایتو نوشته‌اند که «از فرط محبت و مودتی که به سلطان الاولیاء بایزید داشت نام سه پسر، بسطام و بایزید و طیفور کرده» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۴: ۹۲ به نقل از تاریخ اولجایتو) و نیز شاه شیخ ابو اسحاق اینجو که: «پدرش وی را به نام شیخ ابو اسحق کازرونی باین نام نامیده است» (ابن بطوطه، ۱۳۶۱، ج ۱: ۲۲۲).

منابع

ابن الجوزی، ابوالفرج عبدالرحمن بن علی (۱۴۰۳/م ۱۴۸۳ هـ) کتاب القصاص والمذکرین، تصحیح دکتر محمد بن لطیفی الصباغ، بیروت: المکتب الإسلامی.

- ابن بطوطه (۱۳۶۱) سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمد علی موحد، تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی.
- الاصفهانى، ابو نعيم. (بی تا) حلیه الأولیاء وطبقات الأصفیاء، بیروت: دار الفکر.
- افشاری، مهران (۱۳۸۶) نشان اهل خدا، تهران: نشر چشمه.
- انصاری هروی، خواجه عبدالله (۱۳۸۶) طبقات الصوفیه، تصحیح محمد سرور مولایی، تهران: انتشارات توس.
- انوری، حسن (۱۳۸۶) فرهنگ بزرگ سخن، تهران: انتشارات سخن.
- بدوی، عبدالرحمن (۱۹۷۸) شطحات الصوفیة، کویت: وكالة المطبوعات.
- بقلی شیرازی، روزبهان (۱۹۸۱) شرح شطحیات، به تصحیح و مقدمه فرانسه هائری کرین، تهران: انستیتو ایران و فرانسه.
- پورمختار، محسن (۱۳۸۳) «تاریخ مشایخ صوفیه در بیاض و سواد سیرجانی»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، س ۴۷، ش ۱۹۲، ص ۱-۱۶.
- پورمختار، محسن (۱۳۹۰) «شاه شجاع کرمانی و شاه شجاع مظفری»، نشریه زبان و ادب دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر، ش ۳۰، ص ۱۲۹-۱۴۷.
- پورمختار، محسن (۱۳۹۷) شاه شجاع کرمانی، کرمان: انتشارات یادگاران همایون.
- جامی، نور الدین عبد الرحمان (۱۳۷۵) نفحات الأنس من حضرات القدس، به تصحیح محمود عابدی، تهران: مؤسسه اطلاعات.
- جامی، نورالدین عبد الرحمان (۱۳۷۸) مثنوی هفت اورنگ، جلد اول شامل: سلسله الذهب و...، به تصحیح جابلقا دادعلیشاه و...، تهران: انتشارات مرکز میراث مکتوب.
- جهانگرد، فرانک (۱۳۸۹) زندگی، آثار و سخنان شاه بن شجاع کرمانی، پژوهش های ایرانشناسی، ج ۲۰، تهران: انتشارات موقوفات دکتر محمود افشار.
- حافظ شیرازی، شمس الدین محمد (۱۳۶۲) دیوان حافظ، به تصحیح پرویز ناتل خانلری، تهران: انتشارات خوارزمی.
- خرگوشی نیشابوری، عبدالملک بن محمد ابراهیم (۱۹۹۹) تهذیب الأسرار، به کوشش بسام محمد بارود، ابوظبی: المجمع الثقافی.
- الخزیمی الفراوی، ابوالفتح محمد بن محمد (۱۳۹۸) طبیب القلوب، به تصحیح مجتبی مجرد، تهران: انتشارات دکتر محمود افشار.
- دایرة المعارف فارسی (۱۳۸۳) به سرپرستی غلامحسین مصاحب، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ذهبی، شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان (۱۹۸۲/۱۴۰۲) سیر اعلام النبلاء، حقه و ضبط نصه و علق علیه: بشار عواد معروف، الطبعة الثانية، بیروت: مؤسسه الرساله.
- سراج طوسی، عبدالله بن علی (۱۹۱۴ م.) اللمع فی التصوف، تصحیح رنولد الن نیکلسون، لیدن: انتشارات بریل.
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۸۱) کلیات سعدی، تصحیح محمدعلی فروغی، به کوشش بهاءالدین خرمشاهی، تهران: انتشارات دوستان.
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۸۹) بوستان سعدی، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: انتشارات خوارزمی.
- سعدی، مصلح بن عبدالله (۱۳۸۹) گلستان سعدی، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: انتشارات خوارزمی.
- سُلَمی نیشابوری (بی تا) ابوعبدالرحمان. حقائق التفسیر، نسخه خطی، ش ۲۶۲، استانبول: کتابخانه فاتح.
- سُلَمی نیشابوری، ابوعبدالرحمان (۲۰۱۰ ب) «رسالة مسألة الفراسة»، در مسائل و تأویلات صوفیة، به تصحیح بلال أرفه لی؛ جرهارد یورینغ، بیروت: دارالمشرق.
- سُلَمی نیشابوری، ابوعبدالرحمان (۱۳۷۲) «رسالة الملامتیة والصوفیة واهل الفتوة»، در مجموعه آثار ابوعبدالرحمن سلمی، گردآوری نصرالله یورجوادی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- سُلَمی نیشابوری، ابوعبدالرحمان (۱۹۶۹) طبقات الصوفیة، به تصحیح نور الدین شریبه، قاهره: مکتبه المیانجی.
- سُلَمی نیشابوری، ابوعبدالرحمان (۲۰۰۱) حقائق التفسیر، تحقیق سید عمران، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- سُلَمی نیشابوری، ابوعبدالرحمان (۲۰۰۹) «رسالة المنتخب من حکایات الصوفیة»، چاپ شده در کتاب رسائل صوفیة، به تصحیح جرهارد یورینغ؛ بلال أرفه لی، بیروت: دارالمشرق.
- سُلَمی نیشابوری، ابوعبدالرحمان (۲۰۱۰ الف) «رسالة قواعد التصوف و مبانیها»، در مسائل و تأویلات صوفیة، به تصحیح بلال أرفه لی؛

جرهارد بورینگ، بیروت: دارالمشرق.

سمرقندی، کمال الدین عبد الرزاق (۱۹۳۶) مطلع سعدین و مجمع بحرین، به تصحیح محمد شفیع، لاهور: بی نا

سمرقندی، محمد بن برهان الدین (۱۳۸۸) سلسله العارفين و تذکره الصدیقین، تصحیح احسان الله شکراللهی، تهران: انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

السیرجانی، ابوالحسن علی بن الحسن (۱۳۹۰) البیاض و السواد من خصائص حکم العباد فی نعت المرید والمراد، تصحیح محسن پورمختار، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران و دانشگاه آزاد برلین آلمان.

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۴) در هرگز و همیشه انسان، تهران: انتشارات سخن.

شیرازی، رکن الدین یحیی بن جنید (۱۳۶۳) ترجمه سیرت شیخ کبیر ابوعبدالله ابن خفیف شیرازی، تصحیح ا. ماری. شیمیل، به کوشش توفیق هـ سبحانی، تهران: انتشارات بابک.

عثمانی، ابوعلی حسن بن احمد (۱۳۷۹) ترجمه رساله قشیریه، تصحیح بدیع الزمان فروزانفر، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

عروج نیا، پروانه (۱۳۹۳) مفهوم حکمت در تصوف و عرفان اسلامی، تهران: انتشارات هرمس.

عطار نیشابوری، فریدالدین محمد (۱۳۸۶) مصیبت نامه، به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: انتشارات سخن.

عطار نیشابوری، فریدالدین محمد (۱۳۹۸) تذکره الاولیاء، به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: انتشارات سخن.

غنی، قاسم (۱۳۷۵) تاریخ عصر حافظ، تهران: انتشارات زوار.

فروزانفر، بدیع الزمان (۱۳۹۳) احادیث و قصص مثنوی، ترجمه و تنظیم حسین داودی، تهران: انتشارات امیرکبیر.

قشیری، عبد الکریم (۱۹۸۹) الرسالة القشیریه، تصحیح عبد الحلیم محمود و...، قاهره: دار الشعب.

کرمانی، افضل الدین ابوحامد (۱۳۵۶) عقد العلی للموقف الأعلى، تصحیح علی محمد عامری، تهران: نشر روزبهان.

گراملیش، ریشارد (۱۴۰۱) پیشگامان کهن تصوف، ترجمه شیرین شادفر، تهران: انتشارات حکمت.

مایر، فریتس (۱۳۷۸) ابوسعید ابوالخیر حقیقت و افسانه، ترجمه مهرآفاق بایبوردی، تهران: انتشارات مرکز نشر دانشگاهی.

محرابی کرمانی (۱۳۸۳) مزارات کرمان (تذکره الاولیاء محرابی کرمانی) به اهتمام حسین کوهی کرمانی، کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.

محمود بن عثمان (۱۹۴۳) فردوس المرشديه فی اسرار الصمديه، استانبول: معارف.

مولوی، جلال الدین محمد بلخی (۱۳۷۳) مثنوی معنوی، به تصحیح رینولد. ا. نیکلسون، تهران: انتشارات امیرکبیر.

نیساری، سلیم (۱۳۸۵) دفتر دگرسانی‌ها در غزل‌های حافظ، تهران: انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

هجویری، علی بن عثمان (۱۳۸۳) کشف المحجوب، تصحیح محمود عابدی، تهران: انتشارات سروش.

References

- Afshari, M. (2007). The Sign of God's Friends. Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
- Al-Isfahani, A. N. (n.d). *Hilyat al-Awliya' wa Tabaqat al-Ashfiya'*, Beirut: Dar al-Fikr. [In Persian]
- Attar Neyshabouri, F. D. M. (2017). *Muṣībat-Nāma* (M. R. Shafiei Kadkani, ed.) (1st ed.). Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Attar Neyshabouri, F. D. M. (2019). *Tazkirat al-Awliya' (Biographies of the Saints)* (M. R. Shafiei Kadkani, ed.) (2nd ed.). Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Al Khozaimi Alfaravi, A. F. M. M. (2019). *Tabib al-Gholoob* (M. Mojarrad, ed.). Tehran: Mahmood Afshar. [In Persian]
- Al-Qushayri, A. K. H. A. Q. (1989). *Al-Risala al-Qushayriyya* (A. H. Mahmoud et al., eds.). Cairo: Dar al-Shaab. [In Arabic]
- Al-Sirjani, A. H. A. H. (2011). *Al-Bayād wa al-Sawād min Khaṣā'ish Hikam al-'Ibād fi Na't al-Murīd wa-al-Murād* (M. Pourmokhtar, ed.) (1st ed.). Tehran: Iranian Research Institute of Philosophy and the Free University of Berlin, Germany. [In Arabic]
- Ansari Harvi, K. A. (1998). *Collection of Letters of Khawja Abdollah Ansari* (M. Sarwar Moulai, ed.). Tehran:

- Toos Publishing House. [In Persian]
- Anvari, H. (2007). *Big Dictionary of Words* (3rd ed.). Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Badavi, A. R. (1978). *Shatahat al-Soofiyyeh*. Kuwait: Vakalat al- Matbooa. [In Arabic]
- Baghli Shirazi, A. M. A. N. R. (1981). *Description of Shat'hyat* (H. Corbin, ed.). Tehran: Tahuri. [In Persian]
- Forouzanfar, B. Z. (2014). *Ahadis va Qesas-e Masnavi* (H. davoodi, trans.). Tehran: mirkabar. [In Persian]
- Gramlich, R. (2022). *Alte Vorbilder des Sufism* (S. Shirin, trans.) (1st ed.). Tehran: Hikmat. [In Persian]
- Hojwiri, A. H. A. O. (2019). *Kashf al-Mahjoob* (M. Abedi, ed.) (6th ed.). Tehran: Soroush Publications. [In Persian]
- Ibn Battuta. (1982). *Ibn Battuta's Travelogue* (M. A. Movahed, trans.) (3rd ed.). Tehran: Center for Scientific and Cultural Publications.
- Hafiz, S. D. M. (1983). *Diwan-e Hafiz* (P. Natel Khanlari, ed.). Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Jahangard, F. (2010). *Life, Works, and Words of Shah ibn-e Shoja' Kermani, Research on Mystical Literature*, 5 (1), 75-98. [In Persian]
- Jami, A. R. (1996). *Nafahat al-Ons men Hazarat al-Qods* (M. Abedi, ed.). (3rd ed.). Tehran: Ettela'at Institute. [In Persian]
- Jami, A. R. (1999). *Haft Owrang* (J. Dad Alishah, et al., eds.) (1st ed.). Tehran: Miras Maktoub Institute. [In Persian]
- Khabissi, M. I. (1994). *History of The Seljuks* (M. E. Bastani Parizi, ed.). Tehran: Kurosh. [In Persian]
- Khargushi Neyshaburi, A. M. E. (1999). *Tahzib al-Asrar fi Tabaqāt al-Akhyār* (B. M. Baroud, ed.) (1st ed.). Abu Dhabi: Cultural Complex. [In Arabic]
- Mahmood bin Othman. (1943). *Ferdows al Morshediyye fi Asrar al-Samadiyye*. Istanbul: Maaref.
- Meier, F. (1999). *Abu Sa'id abu al-Khayr* (M. A. Baybordi, trans.). Tehran: Academic Publishing Center. [In Persian]
- Mehrabi Kermani. (2004). *Mazarat Kerman* (H. Koochi Kermani, ed.) (2nd ed.). Kerman: Kermanology Center Publications. [In Persian]
- Molavi, J. D. M. B. (1994). *Masnavi Ma'navi* (R. A. Nicholson, ed.) (2nd ed.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Mosaheb, Q. H. (2004). *Persian Encyclopedia*. Tehran: Amir kabir publications. [In Persian]
- Neisari, Salim (2006). *Variant Readings in Qazals of Hafez*. Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [In Persian]
- Orujnia, P. (2014) *The Concept of Wisdom in Sufism and Islamic Mysticism*. Tehran: Hermes Publications. [In Persian]
- Osmani, A. A. H. A. (2000). *Translation of al-Risala al-Qushayriyya* (B. Forouzanfar, ed.) (6th ed.). Tehran: Elmi Farhangi Publications. [In Persian]
- Pourjavadi, N. (2009). "Sulami Neyshabouri". In *Encyclopaedia of Persian Language and Literature*. Tehran. [In Persian]
- Pour Mokhtar, M. (2011). "Shah Shoja' Kermani and Shah Shoja' Mozaffari". *Journal of Literature and Language*, No 30. [In Persian]
- Pourmokhtar, M. (2004). "The History of Sufis Sheikh in Sirjanis Bayaz and Savad". *Journal of Tabriz Faculty of Literature and Human Siences*, No. 192. [In Persian]
- Pourmokhtar, M. (2018). *Shah Shoja' Kermani*. Kerman: Yadgaran Homayoon Publications. [In Persian]
- Ghani, Q. (1996). *History of the Age of Hafez* (7th ed.). Tehran: Zavar Publications. [In Persian]
- Sa'di, M. A. (2010). *The Boostan of Sa'di* (G. H. Yousofi, ed.). Tehran: Kharazmi publication. [In Persian]
- Sa'di, M. A. (2010). *The Golestan of Sa'di* (G. H. Yousofi, ed.). Tehran: Kharazmi publication. [In Persian]
- Sa'di, M. A. (2002). *The Collection of Works of Sa'di* (M. A. Forooghi, ed.). Tehran: Doostan publication. [In Persian]
- Sarraj al-Tusi, A. (1914). *Alluma fi Tasawwuf* (R. A. Nicholson, ed.). Leyden: Gibb Publications. [In Arabic]

- Shafiei Kadkani, M. R. (2002). Introduction and Comments on Asrar al-Tohid (5th ed.). Tehran: Agah Publications. [In Persian]
- Shafiei Kadkani, M. R. (2015). Dar Hargez va Hamishe Ensan (1st ed.). Tehran: Sokhan Publications. [In Persian].
- Samarqandi, K. D. A. R. (1936). Matla Sadain va Majma Bahrain (M. shafee, ed.). Lahoor: n. p. [In Persian]
- Samarqandi, M. B. D. (2009). Selselat al-Arefin va Tazkerat al-Seddiqin (E. A. Shokrallahi, ed.) (1st ed.). Tehran: Islamic Council publications. [In Persian]
- Shirazi, R. D. Y. (1984). Translation of Sirat Sheikh Kabir (A. M. Shimel & T. H. Sobhani, eds.) (1st ed.). Tehran: Babak publications. [In Persian]
- Sulami Neyshabouri, A. A. R. Haqaiq al- Tafsir. Manuscript No.262 at Fatih Library, Istanbul. [In Arabic]
- Sulami Neyshabouri, A. A. R. (2001) Haqaiq al-Tafsir (Sayyed Emran, ed.). Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Sulami Neyshabouri, A. A. R. (2010). Sufi Inquiries and Interpretations (B. Orfali, ed.) (2nd ed.). Beirut: Dar el Machreq. [In Arabic]
- Sulami Neyshabouri, A. A. R. (1969). Tabaqat al-Sufiyya (N. Shariba, ed.) (2nd ed.). Cairo: Al-Mianji Library. [In Arabic]
- Sulami Neyshabouri, A. A. R. (1993). The Collection of Works of Abu Abdul Rahman Sulami (N. Pourjavadi, ed.) (1st ed., Vol. 1). Tehran: University Publishing Center. [In Arabic]
- Sulami Neyshabouri, A. A. R. (1993). The Collection of Works of Abu Abdul Rahman Sulami (N. Pourjavadi, ed.) (1st ed., Vol. 2). Tehran: University Publishing Center. [In Arabic]
- Zahabi, S. A. (1982). Biography of the Chosen Ones (B. A. Marroof, ed.). Beirut: Al-Resale Publishing Center. [In Arabic]